

הרב שמעון לוי

החינוך לאהבת התורה

א. מבוא

גם בשנה"ל הבעל"ט נעסוק בעייה בנושא החשוב מכל, כיצד לאהב את לימוד התורה על תלמידינו. המורים והר"מים מוזמנים לכתוב ולהציע הצעות ולתרום מנסיונם לכלל ציבור המורים. אסור לנו להרפות מהעיסוק בנושא אהבת תורה, אף שלכאורה העיסוק בו, גורם לרפיון ידיים ולתסכול בקרב חלק גדול מציבור המורים, אשר מנסים בכל כוחם לאהב את לימוד התורה על תלמידיהם, ואין הם מצליחים לעשות זאת. העיסוק בנושא גורם אצל חלק מהם תחושת כשלון, כדבריו של אחד הר"מים באחד הדיונים שהתקיימו בנושא זה. עם זאת, התרופה למחלה כל שהיא לא תצמח מהתעלמות ממנה, אלא ההיפך, בחיפוש אחר פתרונות ונסיונות לדכא אותה. כך בעניין אהבת תורה, לא רק שאסור לנו להתעלם מן המציאות, אלא חובה עלינו להעמיד עניין זה בראש סדר העדיפויות שלנו ולנסות למצוא פתרונות כיצד לקרב את תלמידינו למצוה היקרה והחביבה ביותר - מצות לימוד תורה.

וכשם שבמחלות הגוף, ההזנחה עלולה להחמיר את מצבו של החולה ואף לסכן את חייו, כך במחלות הנפש. ככל שנעלים עין מן הבעיה ולא ניתן מענה לתלמיד כיצד להתמודד עם כוחות הנפש המתנגשים בקרבו ומנסים להרחיקו מערך עליון זה, עלולים להחמיר את מצבו ואף לסכן אותו מבחינה רוחנית.

ולאותם ר"מים שגילו סימנים של יאוש במציאת פתרונות כיצד לאהב את לימוד הגמרא על תלמידיהם, באשר אין ביכולתם להתמודד עם כל הגירויים ושפע ההנאות החומריות המושכים את התלמיד ומרחיקים אותו מעולמה של תורה - מן הראוי, שיזכרו את דבריו של אחד מגדולי בעלי המוסר בדור שעבר, שדיבר על ערכו של "סדר מוסר" הנהוג בעולם הישיבות בסוף יום הלימודים בישיבה ולפני תפילת ערבית, ועל ערכה של השיחה המוסרית. אף אם השפעתה לא תהיה על כלל התלמידים ואף לא על חלקם, אבל השפעתה תהיה ולו על המשגיח עצמו האומר את השיחה, ולו לתפילת ערבית אחת בלבד הצמודה לשיחה המוסרית, דיינו. אל לנו לזלזל בכל ניסיון הנעשה להשגת מטרה חשובה זו, שהרי רחמנא ליבא בעי.

ואגב האיזכור של "סדר מוסר", ברצוני להזכיר לראשי הישיבות את קריאתו החוזרת ונשנית של ראש מינהל החינוך הדתי מר מ' דגן אל ראשי הישיבות התיכוניות, להנהיג "סדר מוסר" לפני תפילת ערבית, בספרי המוסר המקובלים כמו

* מתוך שיעורו של הרב ש' לוי שניתן בפני רבני בתי"ס - במסגרת השתלמות הרבנים בקיץ תשנ"ט.

"מסילת ישרים", "ארחות צדיקים", "שערי תשובה" ועוד, ולו לעשר דקות בלבד, כדי לתת הזדמנות לכל תלמיד להתבודד עם עצמו ולעורר את לבו בדברי כבושין ודברי מוסר שיש בהם התעוררות פנימית. כמובן שזה מחייב הכנה, הדרכה ודוגמה אישית, אך אין זה הזמן להרחיב בעניין זה ועוד חזון למועד אי"ה.

ואם בהשוואה לפתרונות הפואיים עסקינן, יש לזכור, שכשם שברפואה יש פתרונות רפואיים המטפלים בגורמי המחלה כדי לדכא אותה כליל, כך ערך "אהבת תורה" הוא פתרון נפלא לכל מחלות הנפש. מי שמצליח לרכוש ערך עליון זה, הרי הוא מחוסן מפני תחלואי החברה ותופעות הלואי של הירידה המוסרית. באשר כל מי שיש בו אהבת תורה, הרי הוא ירא שמים אמיתי, ויראת שמים היא המחסום האמיתי בפני הירידה המוסרית, המלווה לצערינו, בתופעת האלימות הנוראה בקרב בני הנוער, וכמעט שאין יום שאין קללתו מרובה משל חבירו. וכפי שלימדנו אבי האומה אברהם אבינו ע"ה¹: "רק אין יראת אלקים במקום הזה והרגוני". ללמדך, שאין מדובר בגורם אחד מני רבים, העלול לדרדר את החברה לתופעת אלימות נוראה עד כדי "והרגוני", אלא בגורם בלעדי והוא "אין יראת אלקים" - העדר יראת שמים. וזה טמון בהדגשה "רק", וכדברי חז"ל²: "אכין ורקין - מיעוטין הן". רק העדר יראת שמים גורם ל"והרגוני".

ועתה נעיין מעט במקורות חז"ל הטמונים בהם פתרונות שונים ומגוונים להחדרת ערך אהבת תורה מרב לתלמיד.

ב. התקשרות נפשית - רב תלמיד

העברת התורה מרב לתלמיד שונה באופן מהותי מהעברה הנפשית בכל מקצוע אחר. בכל המקצועות ההעברה היא טכנית, העברת מידע וכל הקשור בו. אבל בלימוד התורה מרב לתלמיד חייבת להיות התקשרות נפשית בין הרב ותלמידו בבחינת "ונפשו קשורה בנפשו"³. וכדברי המהר"ל⁴: "כי הרב שלומד תורה לתלמיד, יש לרב צירוף אל התלמיד והתלמיד אל הרב... ודבר זה בכל רב ותלמיד בעולם אף אם לא יהיה מיוחד אליו, עכ"פ הרב והתלמיד יש להם צירוף בזה, שזה מלמד וזה מקבל".

ההתקשרות הנפשית בין הרב והתלמיד יוצרת אהבה בנפש בין הרב - מעביר התורה, לתלמיד - מקבל התורה. אין כאן העברת מידע טכני גרידא אלא התקשרות רוחנית וזיקה נפשית הנוצרת בין הרב והתלמיד. עיי' התקשרות זו זוכה התלמיד להבנת התורה יותר מכפי השגתו. וכמו שכתב הר"ן בדרשותיו⁵ בעניין רב ותלמיד:

1. בראשית כ', יא.
2. תלמוד ירושלמי מס' ברכות פרק ט' הלכה ה', ומס' סוטה פרק ה' הלכה ה'.
3. בראשית מ"ד, ל.
4. בדרך החיים פ"א, מ"א.
5. "דרשות הר"ן" דרוש שמיני.

"שכאשר נשתתפו הרב והתלמיד בחכמה ימשך השפע לתלמיד יותר ממה שראוי בתקו, מצד שהוא משתתף לרבו ומלמדו. ואפילו אם הוא חכם בעצמו שזוכה לשפע חכמה, מ"מ יתחזק שפע התלמיד מצד השפע הנשפע לרבו". השפע עליו מדבר הר"ן איננו שפע כמותי גרידא, אלא שפע איכותי שהוא בבחינת "ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתו עליהם"⁶. אין מדובר בהעברת ידע, אלא בהעברת אצילות הרוח, בהעברת הפן הרוחני שבו טמונים ההתקשרות לתורה ואל נותן התורה.

נשאלת השאלה איך עושים זאת? ברור שכדי שהרב יתקשר אל תלמידו, צריך התלמיד לרצות בהתקשרות זו, וכמו שכתב הרדב"ז בתשובתו⁷ וז"ל: "עוד אמרו בספרי התכמה, כי בהיות האדם מתכוון אל רבו ונותן אליו לבו, תתקשר נפשו בנפשו ויחול עליו מהשפע אשר עליו, ויהיה לו נפש יתירה. וזה נקרא אצלם סוד העיבור בחי שניהם, וזהו שנאמר 'והיו עיניך רואות את מוריד'⁸, וזהו 'והתיצבו שם עמך... ואצלתי מן הרוח'⁶. וכן התהלל רבינו הקדוש שאם היה רואה פני רב⁹ היה מגיע למדרגה עליונה. וכ"ש אם הרב מתכוון גם הוא, וקרא זה אל זה להשפיע וזה לקבל, ומשום הכי אמר ר' יוסי לא מן הכל אדם זוכה ללמוד תורה. ומכאן התירו שילך אדם למקום אחר ללמוד תורה אע"פ שאביו אומר לו שלא ילך ועובר מצות אביו, שלא מן הכל אדם זוכה ללמוד תורה".

העולה מדברי הרדב"ז שחייב להיות כאן עקרון ההדדיות שגם התלמיד וגם הרב ישאפו להתקשרות זו, כאשר יוזמת ההתקשרות צריכה להיות בידיו של התלמיד, וכפי שהוכיח הרדב"ז מרבינו הקדוש שאמר: "האי דמחדדנא מחבראי דחזיתיה לר' מאיר מאחוריה ואילו חזיתיה מקמיה הוה מחדדנא טפי"⁹. אבל אין הכרח להסביר כך את דבריו, ואפשר לומר שגם הרדב"ז יסבור שיוזמת ההתקשרות היא בידיו של הרב, וכפי שביאר המהרש"א את דברי רבינו הקדוש¹⁰: "דבהסברת פנים הוה מחדדי טפי, דיש להבין בקריאת עיניים וברמיזת שפתיים, והיינו 'רואות את מוריד' שמראה לו פנים טפיים". כלומר, אמנם התלמיד צריך להבין את קריאת העיניים ורמיזת השפתיים, אבל היוזמה ומשיכת התלמיד באמצעות קריאת העיניים ורמיזת השפתיים היא של הרב.

ואפשר לומר שלא לחינם תרגמו האונקלוס ויונתן בן עוזיאל את הפסוק "ונפשו קשורה בנפשו": "ונפשיה חביבא ליה כנפשיה". לומר, שההתקשרות בין הנפשות נובעת מן החביבות שיעקב אבינו חיבב את בנימין. נמצא שגם אצל רב ותלמיד, אם "ונפשיה חביבא ליה כנפשיה", הרי שהתוצאה היא "ונפשו קשורה בנפשו". אפשר בדרך זו לבאר גם את דברי הגמ' במס' עירובין¹¹ בענין העברת תורה

6. במדבר י"א, יז.

7. שו"ת הרדב"ז חלק ג' תשובה תתק"י (תע"ב).

8. ישעיהו ל', כ.

9. כוונתו של הרדב"ז לסוגיית הגמ' במס' עירובין דף יג, ע"ב: "אמר רב האי דמחדדנא מחבראי דחזיתיה לר' מאיר מאחוריה [רש"י = כשלמדתי לפניו ישבתי בשורה של אחריו] ואילו חזיתיה מקמיה הוה מחדדנא טפי דכתיב והיו עיניך רואות את מוריד".

10. במס' עירובין דף יג, ע"ב בחידושי אגדות בד"ה "הוה מחדדנא טפיים".

11. דף נד, ע"ב.

שבעל פה מתלמיד לרב: "ומנין שחייב להראות לו פנים שנא' ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם"¹². פשוטם של דברים הוא, שהרב חייב ללמד את תלמידו לתת טעם לכל דבר ולנמק אותו וכדברי רש"י שם: "להראות לו פנים, ללמדו לתת טעם בדבריו ככל אשר יוכל, ולא יאמר כך שמעתי הכן אהה הטעם מעלמך"¹³. אבל אפשר לומר על דרך הדרש שהרב חייב להראות לו פנים, פירושו, הסברת פנים. שהרב יפנה אל תלמידו בסבר פנים יפות, ורק בדרך זו יש סיכוי להעברת תושבע"פ מדור אחד לדור הבא, שהרי סוגיית הגמ' שם עוסקת ב"כיצד סדר משנה", וביאר שם רש"י: "כיצד ללמד ישראל תורה שבעל פה".

ההתקשרות בין הרב והתלמיד איננה אמצעי בלבד להעברת התורה מדור אחד לדור הבא, אלא היא אחת מן המטרות של לימוד הגמרא ותושבע"פ. שהרי ר' יהודה הנשיא עורך המשנה, שהיה גדול בדורו, וכדברי הגמ' במס' סנהדרין¹⁴: "מימות משה ועד רבי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד". וביאר שם רש"י: "צמקום אחד, תורתן וגדולתן של ישראל באדם אחד, שאין כמותו בכל ישראל צחורה ובגדולה כגון משה שכיב גדול על כל ישראל צמלכות וצחורה, וכן רבי צנשיאות וצחורה". ובכל זאת, רבי ביטא את השאיפה שלו להתקשרות עם רבו במילים: "ואילו חזיתיה מקמיה הוה מחדנא טפיל", ר' יהודה הנשיא מעיד בעצמו שהיה יכול להגיע לדרגות גבוהות ועליונות בחכמת התורה אילו היה זוכה ורואה את פני רבו ולא רק את אחוריו.

גם רב בר נחמני שהיה חכם גדול, עלה מפומבדיתא לארץ ישראל ללמוד תורה מרבי יוחנן. וכדברי הגמ' במס' כתובות¹⁵: "שלחו ליה אחוהי לרבה [רש"י - "רצה בר נחמני צפומבדיתא כיב. וכיב לו אחיס צא", ושלחו אגרת זו כדי שיעלה אללס"] אע"פ שחכם גדול אתה אינו דומה לומד מעצמו ללומד מרבו, וא"ת אין לך רב, יש לך רב, ומנו רבי יוחנן". וכתבו התוס' במס' עירובין¹⁶ שאכן רבה עלה לא"י ללמוד תורה מפיו של ר' יוחנן. וכתב הר"ן בדרשותיו שם בביאור: "אינו דומה הלומד מעצמו ללומד מרבו", "שיתחזק שפע החכמה של התלמיד מצד השפע הנשפע לרבו".

ומשמע כן גם מדבריו של ר' יוסי במס' עירובין¹⁷ האומר שיותר לצאת מא"י לחוצה לארץ אע"פ שיש שם טומאת ארץ העמים, כדי ללמוד תורה, ואע"פ שיש לו רב בא"י שיכול ללמוד ממנו תורה, מהנימוק "לפי שאין מן הכל זוכה אדם ללמוד". אמנם רש"י ביאר זאת על דרך הלימוד, וכדבריו שם: "אין אדם זוכה ללמוד מכל מלמדיו, יש רב שמשנתו סדורה צפיו ושונה לתלמידיו דרך קצרה". אבל אפשר לבאר

12. שמות כ"א א.

13. רש"י אף הוכיח את הסברו מהגמ' בעירובין יג, ע"ב שם מוכח: "אמר ר' אחא בר חנינא, גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאין בדורו של ר' מאיר כמותו. ומפני מה לא קבעו הלכה כמותו, שלא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו, שהוא אומר על טמא טהור ומראה לו פנים, על טהור טמא ומראה לו פנים". כלומר, "מראה לו פנים" מנמק את דבריו ונותן בהם טעם.

14. דף לו, ע"א.

15. דף קיא, ע"א.

16. דף כב, ע"ב תוס' בד"ה קרקפנא. וז"ל: "ומצינו שהלך רבה לא"י ללמוד תורה לפני ר' יוחנן בסוף פרק שני דייני גזירות" (כתובות קיא, ע"א).

17. דף מז, ע"א, דבריו אוזכרו גם בתשובת הרדב"ז דלעיל.

זאת ע"פ דרכינו, שלא לכל רב תלמיד מתקשר, ואם אין התקשרות נפשית בין תלמיד לרבו, מותר לו לצאת מא"י לחו"ל כדי ללמוד תורה מפיו של רב אחר, "שאינ מן הכל זוכה אדם ללמוד".

ג. במיעוט תענוג

אחד מארבעים ושמונה קניינים שהתורה נקנית בהם הוא "מיעוט תענוג". וכתב ר' חיים מוולוז'ין בפירושו לברייתא זו¹⁸: "במיעוט תענוג, כמו שכתוב בתנא דבי אליהו, עד שאדם מתפלל שיכנסו דברי תורה לתוכו, יתפלל שלא יכנסו מעדני עולם לתוך מעיו". לדברי, תענוגי העולם הזה עומדים בסתירה לתורה, ועד שאדם מתפלל כדי לזכות לתורה, עליו להתפלל קודם לכן שלא יכנסו תענוגי העולם לתוכו, שלא יפריעו לו ללמוד תורה.

בפשוטם של דברים משמע, שתענוגי העוה"ז אינם פסולים לחלוטין, אלא שיש למעט בהם, שהרי כתוב "במיעוט תענוג", ודלא כפירושו של ר' חיים מוולוז'ין. ואכן בפירושו של "מדדש שמואלי" על ברייתא זו, כתב ליישב הסתירה לכאורה בין המשנה: "כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה", שמשמעה, שעל האדם להתענות כדי לזכות לתורה, ואילו במשנה זו כתוב "במיעוט תענוג" שמשמעה, שעל האדם להתענג מעט ולא הרבה אך לא לסבול עינויים. ויישב סתירה זו, כאן בעני וכאן בעשיר. וז"ל שם:

"ומכאן יש סעד וסיוע למה שפירשו במאמר 'כך היא דרכה של תורה', כי אינו מדבר עם העשירים רק עם העני. הכוונה, שאף שלא ישיג רק פת במלח וכו', עם כל זה לא ימנע עצמו מלימוד תורה. אמנם מי שהוא עשיר ואוכל בשר ויין כדי להוסיף בו כוח לעסוק בתורה, אז טוב לו, בתנאי, שלא יכנס במחיצת ריבוי התענוגים. על כן אמר במיעוט תענוג, כי מיעוטו טוב וריבוי רע". הרי שהוא לא שולל לחלוטין תענוגי העוה"ז לאנשים שיש באפשרותם להתענג, והוא שולל רק את ריבוי התענוג. אבל כאמור, מפירושו של ר' חיים מוולוז'ין לא משמע כן והוא שולל לחלוטין את תענוגי העוה"ז למי שרוצה לזכות בתורה. כך משמע מדברי התוס' במסכת כתובות קד, ע"א דב"ה לא נהנית.

המהר"ל שולל אף הוא את תענוגי העוה"ז וכתב¹⁹: "כיון שהתורה היא שכל אלקי, צריך לזכך את החומר". גם האלשיך הקדוש שולל לחלוטין את תענוגי העוה"ז. וכך כתב²⁰: "כדי להשיג תורה לאמיתה צריך יגיעה רבה למרק את החומר. וכדאמרינן 'פת במלח תאכלי וכו', ולפי מירוק החומר, כן יזכה לרוח ממרום בהשגת התורה".

הרמב"ם שהיה גדול הפוסקים פסק בהלכות תלמוד תורה²¹: "אין דברי תורה

18. מסכת אבות פרק ו' משנה ו'.

19. ב"נתיבות עולם" - נתיב התורה.

20. בפירוש האלשיך למשלי ב'.

21. פרק ג' הלכה י"ב.

מתקיימין במי שמרפה עצמו עליהן, ולא באלו שלומדים מתוך עידון ומתוך אכילה ושתיה, אלא במי שממית עצמו עליהן ומצער גופו תמיד ולא יתן שינה לעיניו ולעפעפיו תנומה". אמנם מהמשך דבריו של הרמב"ם משמע ש"אין דברי תורה מתקיימין" פירושו, שלא זוכר את מה שלמד, אם הוא לא מוסר עצמו על התורה. אבל מדברי רש"י על סוגיית הגמ' במס' ברכות ובמס' שבת²², שם מובאים דברים אלה בשם ריש לקיש שלמד זאת מדרש הכתוב²³ "זאת התורה אדם כי ימות באוהל", שאין דברי תורה מתקיימין אלא במי שממית עצמו עליה, משמע "מתקיימין" לשון מצויין. וז"ל במס' ברכות שם: "זאת התורה היכן מצויה, באדם שימות באהלי תורה". ואפשר לבאר גם את דברי הרמב"ם במשמעות זו, שאין התורה מצויה, כלומר אין לה קיום ואחיזה במי שמעידן את עצמו. וכך משמע מדבריו של רב במס' סנהדרין²⁴: "יתב רב כהנא קמיה דרב... חזייה דהוה קא חייף רישיה [רש"י - "דקל חייף רישיה, חופף ראשו ומעידן בעלמו צעט שטייך לו ללמוד תורה"] וסליק ויתב קמיה דרב, א"ל ולא תמצא בארץ החיים²⁵... לא תמצא תורה במי שמחיה עצמו עליה". הרי שמדובר בהמצאותה ובהשגתה של התורה, לומר שלא ניתן להשיג את התורה מתוך עידון ותענוגים.

נמצא ש"מיעוט תענוג" הוא תנאי הכרחי להשגת התורה, ולא רק בגלל בזבז הזמן הכרוך בנהירה אחר תענוגים, אלא קנין שבאמצעותו קונים את התורה, ובלעדיו אין תורה. לפי זה, החינוך לצריכה נכונה ונבונה, צריך להיות חלק מהתהליך החינוכי שצריך להתרחש לפני לימוד הגמ'. שאם התלמיד לא יקנה וישיג את התורה, בוודאי שלא יוכל לאהוב אותה. לא ניתן לפתח רגש של אהבה לדבר שאין לו שום זיקה ושייכות אליו. ואם בתענוגות מותרים עסקינן כדוגמת "חייף רישיה" דרב כהנא, ובכל זאת, מי שמענג ומעידן עצמו בהם, אינו זוכה להשגת התורה, ק"ו בן בנו של ק"ו, בתענוגות אסורים, שגורמים אף להרחקה מן התורה. ואף מי שזכה והשיג את התורה, עלול לאבד אותה ע"י תענוגות אסורים.

ברור שכל זה באדם שמעידן את עצמו לשם תענוגים, אבל המענג עצמו כדי שיהיה בריא וחזק לעבודת ה', לא רק שאין פגם בתענוגים אלו, אלא אף מקבל עליהם שכר כעוסק בתורה. וכך כתב הטי"ז בעניין זה²⁶: "ודכותיה מצינו שכתב הרמב"ם על הפסוק 'בכל דרכיך דעהו'²⁷, דהיינו מי שאוכל ושותה ומעידן נפשו כדי שיהיה בריא וחזק לעבודת השי"ת יש לו שכר כמו שמתענה. ודברים אלו אסמכתא אקרא²⁸ שוא לכם משכימי קום מאחרי שבת. דהיינו שיש ת"ח מנדדין שינה מעיניהם ועוסקין בתורה הרבה, ויש ת"ח שישנים הרבה כדי שיהיה להם כח חזק וזריזות לב לעסוק בתורה, ובאמת יכול ללמוד בשעה אחת מה שזה מצטער ועוסק בשתי שעות, ובודאי

22. במס' ברכות בדף סג, ע"ב ובמס' שבת בדף פג, ע"ב.

23. במדבר י"ט, יד.

24. דף קיא, ע"א.

25. איוב כ"ח, יג.

26. באבן העזר סימן כ"ה.

27. משלי ג', ה.

28. תהלים קכ"ז, ב.

שניהם יש להם שכר בשוה. על כן אמר 'שוא לכם', דהיינו, בחנם לכם שאתם מצטערים ומשכימים בבוקר, וימאחרי שבת' בלילה וממעטים שנתם, זה בחנם. כי 'כן יתן ה' לידידו שינה', דהיינו מי שישן הרבה כדי שיחזק מוחו בתורה, נותן לו הקב"ה חלקו בתורה, כמו אותו שממעט בשינה ומצער עצמו, כי הכל הולך אחר המחשבה".

אני יודע שהשקפה זו אינה מקובלת על חלק גדול מהתלמידים ואף על חלק גדול מהמורים, עם זאת האמת צריכה להיאמר. נדמה לי שפעמים רבות אנו מחפשים פתרון לבעיה, לא היכן שהפתרון נמצא באמת, אלא היכן שנוח לנו. וכאותו אחד שחיפש את המטבע שאבד לו תחת הפנס המואר, ולא היכן שאיבד אותו. החינוך להסתפקות במועט צריך להיות נר לרגלינו.

ד. אם אין יראה אין חכמה

מן הראוי לעיין בסוגיית היחס שבין יראת שמים לקנין התורה ולאהבת התורה. ותחילה כמה הנחות יסוד:

א) מוסכם על הכל, שבכל המקצועות לא נדרשת יראת שמים כדי לקנות מקצוע כל שהוא או אף לאהוב אותו. לא כן בלימוד תורה. יש קשר הדוק וישיר בין מידת יראת השמים של האדם לקנין התורה, וקל חומר למיזת אהבת התורה שתהיה בלומד.

ב) בכל המקצועות, אין כוחות נפש המתנגשים בקרבו של הלומד העומדים מנגד לרצונו ומנסים להסית אותו לא ללמוד אותו מקצוע שלבו חפץ. אם יש לו נטייה להתמחות בתחום כל שהוא, הרי הוא נוקט בצעדים אופרטיביים ללימוד הנושא, ומידת ההצלחה תלויה בכשרונותיו ובמידת ההשקעה שלו בתחום זה. לא כן בלימוד התורה, לא די בכשרונות וברצון ללמוד תורה, צריך גם כוחות נפש אדירים כדי להתמודד עם היצר הרע המסית אותו לא ללמוד תורה, שהרי זה תפקידו של היצר הרע להערים מכשולים ולא להניח את האדם לעשות רצון בוראו.

ג) התורה ניתנת להלמד בשני מישורים. המישור האחד הוא, המישור האינטלקטואלי, כאשר הדגש הוא על **חכמת התורה**, והמטרה היא לספק את הצד האינטלקטואלי של האדם, שלכל הדעות הסוגייה התלמודית מזמנת חיות אינטלקטואליות רבות בפני הלומד. ואם נפרט את מיומנויות החשיבה השונים המנסים ללמד במכונים לפיתוח החשיבה ולטפחם במערכת החינוך ולא תמיד בהצלחה רבה, כמו: החשיבה האינדוקטיבית, החשיבה הדדוקטיבית, החשיבה הדיאלוגית, החשיבה האנלוגית, החשיבה היצירתית, החשיבה הביקורתית ועוד, נמצא אותן בסוגיות התלמודיות הקלאסיות, אשר המבנה המיוחד שלהן מזמין את הלומד לכל אותן אסטרטגיות חשיבה הטמונים במבנה הדעת והלוגיקה התלמודית, כמו במבנה הסוגיות: היכי דמי, פשיטא, במאי עסקינן, איפכא מסתברא, מיתיבי, ורמינהו, מתקיף, פריך, איבעיא להו, במאי קא מיפלגי, מאי בינייהו, ואי בעית אימא, דיקא נמי ועוד.

המישור השני הוא המישור הקדושתני - קדושת התורה. זהו כמובן המישור היחודי והיעודי של מצות תלמוד תורה, וכל לימוד שאינו בקדושה ובטהרה, הרי הוא לימוד חיצוני גרידא ונטול נשמה. אין כל סיכוי שהלומד ללא קדושה וטהרה יפנים לקרבו את המסר החינוכי של התורה, ואין כל סיכוי שידבק בתורה עד כדי אהבתה. ונראה להוכיח זאת מברכת התורה.

ידוע שברכת התורה כוללת שתי ברכות. ברכה ראשונה היא ברכת המצוות "אשר קדשנו... לעסוק בדברי תורה וחיותם" המלמד תורה לעמו ישראל, וברכה שנייה היא "אשר בחר בנו מכל העמים" וחיותם "בא"י נותן התורה", שנתקנה על קדושת התורה. וכך כתב הטור²⁹: "וצריך לברך... בא"י אמ"ה אקב"י על דברי תורה... ועוד יש ברכה אחרת על התורה בא"י אמ"ה אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו בא"י נותן התורה. ויכוון בברכתו על מעמד הר סיני אשר בחר בנו מכל העמים וקרבתו לפני הר סיני והשמיענו דבריו מתוך האש ונתן לנו את תורתו הקדושה שהיא בית חיינו כלי חמדתו שהיה משתעשע בה בכל יום".

וכתב הבי"ח³⁰ על דברי הטור וז"ל: "נראה דקשיא ליה, דלא מצינו שתי ברכות מענין אחד על מצוה אחת... ומתוך, דברכה ראשונה היא כשאר ברכה שמברכין על המצוה. וכן כאן מברך לעסוק בדברי תורה, על מצות עסק התורה. ומסיים 'והערב נא' וכי לפי שהקב"ה עוזר ותומך לכל העוסק בתורה ומלמד אותו להבינה על בוריה. ולכן מבקשים ממנו יתברך ואומרים 'והערב נא' וכי בא"י המלמד תורה לעמו ישראל, אבל ברכה זו השניה אינה כי אם ההודאה ושבח על מה שנתן לנו תורתו כלי חמדתו מתוך האש להורות על קדושתה ורוחניותה ובחר בנו מכל האומות וקרבתו לפני הר סיני...".

העולה מדברי הבי"ח על הטור, שהברכה השנייה של ברכת התורה הינה ברכת השבח בנוסף לברכה הראשונה שהיא ברכת המצוות. והשבח הוא על כך שהקב"ה נתן לנו את תורתו שהיא כלי חמדה, והסיבה לכך שניתנה לנו מתוך האש כמו שכתוב³¹: "ותקרבון ותעמדון תחת ההר וההר בוער באש עד לב השמים" היא, כדי להורות על קדושתה ורוחניותה של התורה.

הדמיון בין אש לקדושה נמצא במפורש בדברי האלשיך הק' שהביא את דברי חז"ל וז"ל³²: "כמו שאמרו ז"ל הלא דברי כאש³³, מה אש כל מה שאתה נותן בה נעשה אש, כך התורה כל הדבק בה נעשה קדוש". לפי זה מובנים דברי המדרש האומר³⁴: "אם יאמר לך אדם יש חכמה בגוים תאמן, הדא הוא דכתיב³⁵ 'והאבדתי חכמים מאדום ותבונה מהר עשו, יש תורה בגוים אל תאמן, דכתיב מלכה ושריה בגוים

29. טור אורח חיים סימן מ"ז.

30. בד"ה "ועוד יש ברכה אחרת".

31. דברים ד', יא.

32. שמות, פרשת כי תשא פרק ל' בסוף פירושו לפי כי תשא.

33. ירמיה כ"ג, כט.

34. מדרש איכה רבה פרשה ב' ד"ה יג טבעו בארץ (וילנא).

35. עובדיה א', ח.

אין תורה...". והתסבר הוא, כיוון שהתורה היא מציאות של קדושה, אין לה שייכות לגוים, לכן אנו מברכים "אשר בחר בנו מכל העמים", ורק לאחר הבחירה מכל העמים, נעשינו ראויים ל"ונתן לנו את תורתו". אמנם דברי המדרש באים ללמד שחכמה בכלל ישנה בגוים אבל לא תורה שהיא יעודית לעם ישראל.

אבל אפשר גם לבאר את דברי חז"ל לעני"ד גם על פי דרכנו שחכמה בגוים, הכוונה לחכמת התורה, דהיינו, ההיבט האינטלקטואלי שישנו בסוגייה התלמודית - תאמין. לומר שגם גוי יכול ללמוד סוגייה תלמודית מבחינה אינטלקטואלית. אבל תורה בגוים, דהיינו ההיבט הקדושתו שבתורה - אל תאמין שישנו בגוים, כיוון שהוא יחודי לעם ישראל, לפי זה גם כל יהודי יכול ללמוד את חכמת התורה מבחינה אינטלקטואלית, ואז לימוד זה הרי הוא ככל מקצוע אחר, והוא אף יכול להיות לימוד חווייתי - אינטלקטואלי, אבל לימוד כזה הוא נטול נשמה ואינו מביא לידי אהבה. הלימוד היוצר התקשרות אל הטקסט עד כדי אהבה, הוא דווקא הלימוד הקדושתו - הפן של קדושת התורה - שהוא כמובן פועל יוצא של מידת יראת השמים של הלומד.

ועתה ליחס שבין יראת שמים לאהבת תורה. מובא במשנה באבות³⁶: "אם אין חכמה אין יראה, אם אין יראה אין חכמה". במשפט זה טמונה הבעייתיות איתה אנו צריכים להתמודד. מה היא הסיבה ומי הוא המסובב, ואכן המהר"ל הקשה, אם החכמה היא הסיבה ליראה וגם המסובב מהיראה אי"כ איך משיגים את היראה או את החכמה. הגר"א בפירושו למשלי³⁷ מבחין בין שתי יראות, יראת העונש ויראת הרוממות. יראת העונש מביאה לידי חכמה וחכמה מביאה לידי יראת הרוממות. וזהו פירוש המשנה באבות לדבריו, "אם אין יראה", יראת העונש אין חכמת התורה. ואם אין חכמת התורה אין יראת הרוממות.

לפי זה אפשר ליישב את הסתירה לכאורה במסי' שבת³⁸ שם מובא: "אמר רבה בר רב הונא כל אדם שיש בו תורה ואין בו יראת שמים דומה לגזבר שמסרו לו מפתחות הפנימיות ומפתחות החיצוניות לא מסרו לו, בהי עייל". וביאר רש"י: "שיראת שמים דומה לפתחים החיצוניים שדרכם נכנסים לפנימיים, כך שאם הוא ירא שמים נעשה חרד לשמור ולטעות ואם לאו אינו חש לתורתו". נמצא, שיראת שמים הוא שער כניסה לקנין התורה, ומאידך מובא שם: "מכריז ר' ינאי על דלית ליה דרתא [חלר - רש"י] ותרעא [שער] לדרתא עביד". וביאר רש"י³⁹: "שהתורה אינה אלא שער ליכנס בה ליראת שמים". אבל לדברי הגר"א אין סתירה. רבה בר רב הונא מדבר על יראת העונש וזה שער לקנין התורה. ור' ינאי מדבר על יראת הרוממות שהתורה הוא שער לקנין יראת הרוממות.

אבל אין ספק שגם לימוד חיצוני שמטפח את הצד האינטלקטואלי-חווייתי הוא בעל ערך שדרכו ניתן להגיע לפן של קדושת התורה, וכפי שהורנו חז"ל⁴⁰: "לעולם

36. פרק ג' משנה י"ז.

37. פרק ט"ו, לג.

38. דף לא, ע"ב.

39. מסי' יומא דף עב, ע"ב.

40. משכת פסחים דף ג, ע"ב.

יעסוק אדם בתורה ומצוות אע"פ שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה". אף אם הלימוד של חכמת התורה יהיה זה בבחינת "שלא לשמה", הרי חז"ל לא שללו אותו, ואף חייבו אותו, ולו מהסיבה שזה יביא אותו "לשמה". אבל ברור שכאשר הדגש הוא על הצד האינטלקטואלי גרידא, יכול התלמיד למצוא אתגר בתחומים אחרים שהחברה מטפחת אותם, כמו פתרון בעיות מתמטיות וכד', אף שאינן קרובות ללב של הלומד ולא אהובות עליו, ולא דווקא בסוגייה התלמודית. אבל קשה לצפות מן הלומד שיתקשר ויאהב את הסוגייה התלמודית, אם לא הגיע לפן של קדושת התורה שזה קושר אותו לטקסט כאמור.

נסיים פרק זה בדבריו של המהר"ל על דברי הגמרא במס' יבמות⁴¹: "ר"י אומר כל האומר אין לו אלא תורה אפילו תורה אין לו. מ"ט אמר רב פפא אמר קרא ולמדתם... ועשיתם⁴² כל שישנו בעשיה ישנו בלמידה, כל שאינו בעשיה אינו בלמידה". וביאר המהר"ל⁴³ שכיוון שהתורה היא שכל עליון - חכמת השי"ת, היא כולה רוחנית, והאדם שהוא בעל גוף גשמי וחומרי, אי אפשר שיהיה לאדם דבקות לתורה שתתקיים באדם רק באמצעות המעשה, שמעשי המצוות נעשים על ידי הגוף, ולכן כשאדם לומד תורה ואינו מקיים, אף תורה אין לו. נמצא שבלי יראת שמים אין אחיזה לתורה. וכך כתב גם ר' חיים מוולאז'ין וז"ל⁴⁴: "בלי קיום המצוות חס וחלילה, אין דבר במה להתאחו ולהתקשר בו אור התורה לשרות עליו ולהתקיים בו".

ה. אם אין דרך ארץ אין תורה

על המשנה באבות⁴⁵: "אם אין דרך ארץ אין תורה", מבאר ר' יונה וז"ל: "ר"ל שצריך תחילה לתקן עצמו במדות, וזוהו תשכון התורה עליו. שאיננה שוכנת לעולם בגוף שאינו בעל מדות טובות, לא שילמוד תורה ואח"כ יקח לו המצוות, כי אי אפשר, וזהו כענין שנאמר⁴⁶ "נעשה ונשמע וכמו שכתבנו". נמצא שמידות טובות אינן תוספת חשובה בלומד כדי שיהיה אישיות משובחת ומעולה, אלא זה כלי קיבול בלעדי לזכייה בתורה, ובלעדי המידות הטובות אין הלומד יכול לזכות בתורה. נשאלת השאלה, מה היא התשתית בתחום המידות הטובות אותה אנו צריכים להעניק לתלמידינו כדי להיות כלי קיבול לקניין התורה ולאהבת התורה. בגמ' במס' עירובין⁴⁷ מובא: "אמר ר"א מאי דכתיב⁴⁸ 'לחיינו כערוגת הבושם' אם משים אדם עצמו כערוגה זו שהכל דשין בה וכבושם הזה שהכל מתבשמן בו, תלמודו מתקיים. ואם לאו

41. דף קט, ע"ב.

42. דברים ה', א.

43. בנתיב התורה פרק ז'.

44. בספרו 'עפש החיים' שער ד' פרק ל'.

45. פרק ג' משנה י"ז.

46. שמות כ"ד, ז.

47. דף נד, ע"א.

48. שיר השירים ה', יג.

אין תלמודו מתקיים" וכתב רש"י: "שככל דשין אותו שאין לו גסות כרוח". לחנך את תלמידנו שלא תהיה בהם גסות הרוח, אלא להיפך, מידת הענווה, אצילות, ותרנות, התחשבות בזולת, עדינות נפש, להעניק ולתת לזולת ולא לדרוש מהזולת, כל אלה הם תכונות נפש שהם ההיפך מגסות הרוח, ובהם ורק בהם תלוי אם יתקיים תלמודו בידו או לא.

רבינו יונה קושר בין מערכת המצוות לבין מידות טובות. וזה ע"פ הסברו בחלק האחר של אותה משנה: "אם אין תורה אין דרך ארץ, שמי שאינו יודע תורה אינו שלם במדות של דרך ארץ, כי רוב המדות הטובות שיש בדרכי העולם, בתורה הם, כמו 'העבט תעביטנו'⁴⁹ וכו'". כלומר, המידות הטובות הם מצוות התורה. שהרי המצוות על כל פרטיהן מטביעות חותם בנפשו של אדם, מיישרות את אורחותיו ובונות את אישיותו. וכמו שכתב הרמב"ם בהלכות תמורה⁵⁰: "רוב דיני התורה אינן אלא עצות מרחוק, מגדול העצה, לתקן הדעות וליישר כל המעשים".

האיגואיזם המשתולל היום בקרב בני הנוער, ואשר מקבל גיבוי של רשויות שונות ושל ציבור המבוגרים, טמונה בו סכנה גדולה לתהליך החינוכי בכלל ולהקניית ערכי התורה בפרט. האיגואיזם המבוסס כולו על "גסות הרוח", נוגד בתכלית את דרך התורה שהיא: "ישים עצמו כערוגה שהכל דשין בה". ואם הבסיס הזה לא בנמצא, "אין תלמודו מתקיים בידו" כדברי הגמרא במס' עירובין, עם כל המשתמע מכך, שגם כל הערכים שבלימוד זה לא מופנמים על ידו, ומכאן קצרה הדרך לאלימות המשתוללת על כל גווניה.

התורה עצמה אף היא נמשלה לדברים המרמזים על מידת הענווה, לומר לך שכביכול התורה זועקת ואומרת שאין היא יכולה להתקיים אלא במי שמשפיל עצמו. וכדברי הגמרא במס' תענית⁵¹: "אמר ר' אושעיא למה נמשלו דברי תורה לשלשה משקין הללו במים וביין ובחלב, דכתיב⁵² 'הוי כל צמא לכו למים', וכתב⁵³ 'לכו שברו ואכלו ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב'. לומר לך מה שלשה משקין הללו, אין מתקיימין אלא בפחות שבכלים, אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה".

גם התהליך של העברת התורה, קבלתה ומסירתה נעשה באמצעות מידת הענווה כדי לציין את החשיבות של שפלות הדעת ככלי חשוב ביותר לקבלת התורה. וכן ביאר ר' חיים מוולאז'ין בביאורו "רוח חיים" את המשנה במס' אבות⁵⁴: "משה קבל תורה מסיני... נתגלגלה התורה עד משה שהיה העניו מכל ושפל ונמוך ביותר. וכמו כלי כל מה שדופנו יותר דק מחזיק יותר, עד שאם תהיה כקליפת השום היא כמעט כולה בית קיבול, כן האדם כל שרוחו יותר נמוך נשאר בו יותר מקום פנוי ובית קיבול לתורה. מסיני... שהוא היה הקטן שבהרים... ומסרה ליהושע לפי שהיה גם כן עניו

49. דברים ט"ז, ת.
50. פרק ד' הלכה י"ג.
51. דף ז, ע"א.
52. ישעיה נ"ה, א.
53. שם.
54. פרק א' משנה א'.

גדול, וכמו שכתב בתרגום ירושלמי על הפסוק 'ויקרא משה להושע בן נון יהושע', כד חמא משה ענוותנותו דיהושע... ויהושע לזקנים, לפי שהיו גם כן ענוים כמו שאמרו חז"ל⁵⁵ יכל אדם שיש בו גסות הרוח לסוף מתמעט, שנאמר רומו מעט, יכול ישנו בעולם ת"ל 'ואיננו', ואם כן כיון שהזקנים האריכו ימים אחר יהושע, על כרחך היו ענוים גם כן ולכן נמסרה להם. וזקנים לנביאים, שהיו ג"כ ענוים כמו שאמרו חז"ל⁵⁶ 'אין השכינה שורה אלא... ועניו'... ונביאים מסרוה לאנשי הכנה"ג ואמרו חז"ל⁵⁷ 'מאה עשרים זקנים ומהם כמה נביאים' וא"כ ממה נפשך היו ענוים...".

וכיוון שהתורה, קבלתה ומסירתה לדורות הבאים מבוססת על מידת הענווה, קבעו חז"ל נחרצות ואמרו על הפסוק⁵⁸: "לא בשמים היא... ר' יוחנן אמר⁵⁹ לא בשמים היא, לא תימצא בגסי רוח". כלומר, התורה לא יכולה להימצא באדם שמחזיק עצמו בשמיים, שאין בו מידת הענווה, ואז ממילא הוא בכלל גסי הרוח שהתורה לא יכולה להידבק בהם. בנוסף להסתמכותו של ר' יוחנן על הפסוק מן התורה "לא בשמים היא", מסתמך ר' יוחנן גם על פסוק בדברי קבלה⁶⁰ "והחכמה מאין תימצא", שממנו למד שאין התורה נמצאת אלא במי שנחשב בעיני עצמו כאין. וז"ל⁶¹: "אמר ר' יוחנן אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמשים עצמו כמי שאינו שנאמר והחכמה מאין תמצא" [רש"י - "מאין תימצא, מן העשוי כאין"].

דומני שהתפיסה החינוכית התופסת מקום היום במערכת החינוך, ואשר באה לידי ביטוי במושגים כמו "פתיחות", "זכויות התלמיד", "דבר אל התלמיד בגובה העיניים" ועוד, נתפסת אצל תלמידים רבים ואף אצל חלק מן ההורים והמורים במשמעותה הלא נכונה, מושגים אלה בפן החיובי שלהם באים "לשדר" למופקדים על החינוך, לגלות רגישות לצרכי התלמיד, התחשבות בתחומי ההתעניינות שלו ולהעניק לו אהבה ללא מצרים, כיחס אב לבן. וכדברי הגמרא⁶²: "אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן כל המלמד בן חבירו תורה, מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו. שנאמר⁶³ 'ואלה תולדות אהרן ומשה', וכתוב 'ואלה שמות בני אהרן', לומר לך אהרן ילד ומשה לימד, לפיכך נקראו על שמו". [רש"י - "תולדות אהרן ומשה, ומפרש צמריה צני אהרן ולא הצמרו צני משה שס"]. ולא רק "כאילו ילדו", אלא גם עיצוב אישיותו של התלמיד נוקפת לזכות רבו, וכדברי הגמ' שם⁶⁴: "אמר ריש לקיש כל המלמד את בן חבירו תורה

55. מסכת סוטה דף ה', ע"א.
56. מסכת נדרים דף לח, ע"א.
57. מסכת מגילה דף יז, ע"ב.
58. דברים ל', יב.
59. מסכת עירובין דף נה, ע"א.
60. איוב כ"ח, יב.
61. במסכת סוטה דף כא, ע"ב.
62. במסכת סנהדרין דף יט, ע"ב.
63. במדבר ג', א-ב.
64. מסכת סנהדרין דף צט, ע"ב.

מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו שנאמר⁶⁵ ואת הנפש אשר עשו בחרן".

הרי לנו שכל מי שמלמד את בן חבירו תורה כאילו הביאו לעולם ועיצב את אישיותו, ועל כן, אין ספק שהילד נמצא בידיים טובות ובידי מי שדואג אך ורק לטובתו. לצערינו, מושגים אלה נתפסים במערכת החינוך, דווקא בן שלילי, כמו "מי שמך לחנך" "אני - התלמיד - אקבע ואחליט", "אף אחד לא יגיד לי מה לעשות" וכו'. גישה זו לא רק שכופרת במושג של "סמכות", "סמכותיות", "סמכות על" וכו' אלא אף מביאה לידי פריקת עול ואנרכיה, ואת תוצאותיה אנו חשים בתוך הכיתות, בין התלמידים לבין עצמם, ואף מחוץ לכתלי ביה"ס באמצעות העבירה החמורה ביותר "שפיכות דמים".

באווירה כזאת של "גסות הרוח" לא רק שקשה להתמקד במשימה "אהבת תורה", אלא הדעת נתונה לקיום היומיומי ולהשרדות בתוך מערבולת זו. חייבים אנו לחזור לחינוך המקורי המטפח מידות טובות ובראשם מידת הענווה, שהרי במידה זו תלוי קנין התורה.

עלינו לזכור שבהרבה תחומים, התפיסה החינוכית של התורה שונה מכל וכל מהנורמות החברתיות המקובלות היום בעולמנו, ולעתים אף הפוכה מהן מן הקצה אל הקצה. נדגים זאת במשנה הידועה במס' אבות⁶⁶: "בן זומא אומר, איזהו חכם - הלומד מכל אדם... איזהו גבור - הכובש את יצרו... איזהו עשיר - השמח בחלקו... איזהו מכובד - המכבד את הבריות...". לפנינו ארבעת התחומים הדומיננטים ביותר בחיי האדם. חכמה, גבורה, עשירות וכבוד.

נבדוק מה היא התפיסה האנושית המקובלת בחברה בכל אחד מהם. אם נעשה סקר בין הבריות מי בעיניהם נחשב ל"חכם", ודאי שהתשובה תהיה, מי שידעויותו והבנתו יותר מכל אדם אחר, הרי הוא החכם. כ"כ, "גבור" בעיני הבריות נחשב, אדם שמסוגל לנצח את כולם וגבורתו עולה על של אחרים. ה"עשיר" בעיני הבריות, הוא בעל הרכוש הגדול ביותר, ואין מי שיש לו יותר ממנו. כ"כ לגבי "מכובד", אדם מכובד בעיני הבריות, הוא זה שכולם מעניקים לו כבוד. בסיכום - הנורמה החברתית היא, העליונות של האדם על אחרים בכל אחד מן התחומים הללו.

במשנה זו אנו רואים תפיסה הפוכה לחלוטין. הנורמה שקבעו חז"ל בכל אחד מארבעה אלה מדגישה את ההיפך הגמור. "חכם" הוא זה שמכיר בחכמתם של אחרים ומוכן ללמוד מכל אדם בעולם, ולא זה שכולם לומדים ממנו ולא הוא מאחרים. "גבור" הוא לא זה המפגין שרירים וכולם נרתעים מפניו, אלא זה שכובש את יצרו, מבליג, מתאפק ושולט על יצריו. "עשיר", איננו בעל הרכוש הרב אלא ההיפך. יכול להיות שיש לו פחות מאחרים, אבל הוא שמח במה שיש לו כאילו שרכושו רב. "מכובד" הוא זה המעניק כבוד לאחרים ואינו רץ אחרי הכבוד, ולא זה שכולם מכבדים אותו.

65. בראשית יב, ה.

66. פרק ד' משנה א'.

67. מסכת גיטין דף יג, ע"א.

ו. הסוגייה בגמרא - החשיבה התלמודית

דורנו זכה להתפתחות מואצת בתחומי המדע והטכנולוגיה בכל תחומי החיים בצורה מדהימה. החל מהשירותים הקטנים בחיי היום יום ועד העסקים הגדולים שניתן לבצעם בלחיצת כפתור באמצעות האינטרנט מול מסך המחשב. מצב זה, לצד המעלה הגדולה שבו, שתורם לאיכות חיים, טמונה בו גם סכנה גדולה, באשר אין האדם צריך להתאמץ ולהתייגע כדי להשיג דבר כל שהוא, ומכאן ועד ל"דור האינסטנט" הדרך קצרה. אם מצב זה הוא טוב ואף אידיאלי בהרבה מתחומי החיים, ובמקום לעמול קשה ביצירת האש, למשל, ניתן להשיג אפקט זה בלחיצת כפתור, אכן אין שום הצדקה להשקיע מאמץ ואנרגיה לצורך זה. אבל בתחום החשיבה - האינטלקט, המצב הפוך לחלוטין. ככל שנאמץ את מוחינו ונפתח את החשיבה באמצעות תרגילי חשיבה מורכבים ומסובכים, כן נתרום לאיכות חייו הרוחניים. וככל שנסתפק ברדידות מחשבתית ובחסתפקות במועט בתחום פיתוח החשיבה, כן נפגע באיכות האנושית שלנו ובאיכות האנושית של החברה בכלל.

התהליך החינוכי העובר עלינו באמצעות הנוחות המירבית לה הורגלנו בהרבה מתחומי החיים, יש לו השלכה ישירה וזיקה ברורה לחוסר הרצון של הרבה מבני הנוער לייגע את המוח ולפתח את החשיבה. כתוצאה מזה, אין חשק לתלמיד ממוצע היום ללמוד, ולא רק לימודי גמרא, אלא אף לימודים בכלל. ובהשאלה מדברי חז"ל⁶⁷ "עבדא בהפקירא ניחא ליה". הפקרות מחשבתית אף היא הפקרות. ועל כן עלינו למתוח קו אדום בין הנוחות הפיסית לבין החובה המוסרית ליגיעה ועמל בתחום החשיבה.

אין כמו הסוגייה התלמודית הדורשת מן הלומד מאמץ אינטלקטואלי ויגיעה ועמל ללא הרף כדי לרדת לעומקם של דברים. וכדברי הגמ' במס' ברכות⁶⁸: "אמר רבא אגרא דשמעתא - סברא". [רש"י - "אגרא דשמעתא - סברא, שהוא יגע וטורח ומחשבו להבין טעמו של דבר"]. כלומר, עיקר קיבול השכר בלימוד סוגיה בגמרא הוא, פיתוח החשיבה שיש ללומד באמצעות היגיעה והעמל שהוא משקיע בהבנת הסוגיה, וזהו "סברא". וכביאורו של רש"י על דברי הברייתא⁶⁹: "אחרים אומרים אפילו קרא ושנה ולא שימש תלמידי חכמים הרי זה עם הארץ". וביאר רש"י: "שלא שימש ת"ח - הוא הגמרא החלויה בסברא, שהיו נוהגים לדברי משנה טעם. וכיו מחאספס יחד ועוסקים בכך, והיא דוגמת הגמרא שסידרו האמוראים". כלומר, מי שאינו מייגע את מוחו באמצעות לימוד גמרא, וגמרא דווקא, שהוא "סברא", שהרי הגמרא תלויה בסברא, הרי הוא בבחינת עם הארץ.

ואכן הסוגייה התלמודית מאלצת את הלומד להתאמץ ולהתייגע ולהביא אותו לידי מיצוי הפוטנציאל שבו. מבנה השקלא וטריא שבגמרא, לא מניח ללומד להרפות

68. דף נ, ע"ב.

69. מסכת ברכות דף מז, ע"ב.

מלחשוב, להתבונן, לנתח, לשקול, לחלק, להקשות, לתרץ ולתרום משלו להבנת הסוגיה. בתנאי אחד ויחיד שהלומד ירצה בכך. ללא רצון של התלמיד, התהליך הזה לא יוכל להתרחש. תפקידו של המורה להביא את התלמיד לרצות, ע"י יצירת מוטיבציה פנימית, לעורר בו חשק ורצון עז לקנות דעת.

הדרישה מן האדם למאמץ אינטלקטואלי נידונה בסוגייה מפורשת בגמ' במס' סנהדרין⁷⁰ על הפסוק⁷¹ "כי אדם לעמל יולד". בתחילה חשבה הגמ' לומר שאולי הכוונה היא לעמל פיסי, לעבוד ולהתייגע ולא לתת מנוחה לגופו כי זו מטרתו ותכליתו בעולם. דחתה זאת הגמ' וקבעה שהכוונה היא למאמץ אינטלקטואלי. מפני שכנראה אין שום אידיאל במאמץ פיסי. אם אדם יכול להשיג עניינים חומריים ללא יגיעה ועמל פיסי, כנראה שאין לדרוש זאת ממנו, והגמרא הסתמכה על פסוק. ואלו דברי הגמ':

"אמר ר' אלעזר כל אדם לעמל נברא שנאמר 'כי אדם לעמל יולד'. איני יודע אם לעמל פה נברא, אם לעמל מלאכה נברא, כשהוא אומר⁷² 'כי אֶכֶף עליו פיהו'⁷³, הוי אומר לעמל פה נברא. ועדיין איני יודע אם לעמל תורה אם לעמל שיחה, כשהוא אומר 'לא ימוש ספר התורה הזה מפיק'⁷⁴, הוי אומר לעמל תורה נברא".

הדין בסוגיא הוא, האם הקביעה "כי אדם לעמל יולד" זה "עמל פיסי" או "עמל אינטלקטואלי" שגם הוא מתחלק לשניים שהם "עמל תורה" או "עמל שיחה", כלומר מאמץ אינטלקטואלי בתורה או מאמץ אינטלקטואלי בענייני חולין, והמסקנה היא "עמל תורה". ומסיימת הגמ': "והיינו דאמר רבא, כולהו גופי דרופתקי נינהו [רש"י = "כל הגופין לעמל נבראו"] טובי לדזכי דהוי דרופתקי דאורייתא [רש"י = "אשכריו למי שזכר וזכיר עמלו וטרמו כמורה"]⁷⁵.

כיוון שיש דרישה על האדם למאמץ אינטלקטואלי, גם שכרו נקבע לפי רוב המאמץ והעמל האינטלקטואלי שהוא משקיע ולא לפי רוב הלימוד. וכך כתב בעל תוס' יו"ט על המשנה באבות⁷⁶: "ואם עמלת בתורה, יש לו שכר הרבה ליתן לך". "כי השכר לפי ריבוי העמל והטורח ולא לפי ריבוי הלימוד. ולכן לא אמר ואם למדת אלא ואם עמלת, כי הכל תלוי בעמל".

פן נוסף ישנו בדרישה מן האדם למאמץ אינטלקטואלי המכונה בפי חז"ל "עמלה של תורה", הוא המסירות נפש שאדם מוכן למסור נפשו על השגת עומק התורה. שהרי ידוע שניתן ללמוד את הסוגייה התלמודית ברבדים שונים החל מרובד הפשט

70. דף צט, ע"ב.

71. איוב ה', ז.

72. משלי ט"ז, כו.

73. הפסוק בשלמותו הוא: "נפש עמל עמלה לו כי אֶכֶף עליו פיהו".

74. יהושע א', ח.

75. עיין במהרש"א בסנהדרין שם. משמע מדבריו שלאחר חטא אדם הראשון שנגזר עליו "בזעת תאכל לחם" הרי שהעמל הוא הכרח המציאות. מי שמקבל עליו עמל תורה יוצא בו ידי חובת עמל, ומי שלא מקבל עליו עול תורה מוטל עליו עמל מלאכה. וכן כתב הנצי"ב בספרו "מרומי שדה" בסוף מס' קידושין "שאם לא יעמול בתורה יאכל בזעת אף דמלאכה, אבל אם יעמול בתורה יאכל בזעת אף דעמל תורה".

76. פרק ד' משנה י".

באופן שטחי ביותר ועד להעמקה הגבוהה ביותר. ככל שאדם יעמול יותר כך ישיג את עומקם של דברים. ברור, שכל אחד לפי כשרונותיו עליו להעמיק כדי להגיע לעומק התורה לפי השגתו ולפי מיצוי הפוטנציאל האישי שלו. וכאמור, השכר לא נמדד לא לפי רוב כשרונו ולא לפי רוב לימוד אלא לפי רוב העמל. אבל הדרישה מן האדם לעמל היא דרישה אחידה.

גם משה רבינו גדול הנביאים והענק שבענקים שהתורה ניתנה על ידו, נדרש למאמץ ולעמל. וכך מובא בילקוט שמעוני⁷⁷ על הפסוק⁷⁸ "יערוף כמטר לקח" "אמר להם משה לישראל אתם יודעים כמה צער נצטערתי על התורה וכמה עמל עמלתי בה וכמה יגיעה יגעתי בה, כענין שנאמר 'ויהי שם עם ה' ארבעים יום'⁷⁹, ונכנסתי לבין המלאכים ונכנסתי לבין החיות, ונכנסתי לבין השרפים שאחד מהם יכול לשרוף את העולם כולו שנאמר⁸⁰ 'שרפים עומדים ממעל לו'. נתתי נפשי עליה, דמי נתתי עליה, כשם שלמדתי אותה בצער כך תהיו למדין אותה בצער, או כדרך שאתם למדין אותה בצער כך תהיו מלמדים אותה בצער".

האתגר להגיע למיצוי עצמי וליצירתיות וחידוש בסוגייה התלמודית, צריך להיות לנגד עינינו בתהליך הלמידה העצמי, וגם בתהליך ההוראה, וכפי שכותב הילקוט שמעוני: "כדרך שאתם למדין אותה בצער כך תהיו מלמדין אותה בצער". המורה והר"מ חייבים להציב לעצמם אתגרים בתהליך ההוראה בכל אחד משיעורי הגמרא. כל שיעור והאתגר שלו וכל שעה והאתגר שלה. משה רבינו שהיה רבם של כל ישראל שלימד את התושבע"פ לכל ישראל, וכדברי הברייתא⁸¹: "ת"ר כיצד סדר משנה [רשי"י - "כילד למדו ישראל תורה שבעל פה"] משה למד מפי הגבורה, נכנס אהרן ושנה לו משה פרקו... נכנסו בניו ושנה להן משה פרקו... נכנסו זקנים ושנה להן משה פרקו... נכנסו כל העם ושנה להם משה פרקו". הוצבו לפניו אתגרים ומכשולים רבים שאיתם צריך היה להתמודד ולהשיג את מבוקשו. וכדברי הילקוט: "נכנסתי בין המלאכים" "נכנסתי בין החיות", "נכנסתי בין השרפים", "נתתי נפשי עליה", "דמי נתתי עליה". ולא לחינם אומר משה לישראל "כמה צער נצטערתי עליה", "כמה עמל עמלתי עליה", "כמה יגיעה יגעתי בה". ראויים דבריו אלה של משה לניתוח ולהסבר על האתגרים הרבים והמאבקים שהיו לו עם מלאכים, חיות ושרפים, וכן מה בין צער לעמל ויגיעה, ועוד חזון למועד.

חשוב מאוד שהתלמיד יהיה שותף לחוויות, לאתגרים ולמכשולים הרבים שישנם לפניו ושאותם הוא צריך לעבור כדי להתמודד עם הסוגייה התלמודית. אסור שיהיה "ערפל קרב" או "חוסר ודאות" לפני השיעור בגמרא. המורה צריך לשתף את תלמידיו בתהליך הלמידה ובסוג האתגרים, וכדברי הילקוט "אמר להם משה לישראל", משה שיתף את כלל ישראל שלמדו תורה מפיו באתגרים, במשימות ובמכשולים שעמדו

77. פרשת האזינו רמז תתקמ"ב.

78. דברים ל"ב, ב.

79. שמות ל"ד, כח.

80. ישעיהו ו', ב.

81. במס' עירובין דף נד, ע"ב.

לפניו כדי להשיג את המתנה היקרה ביותר את התורה.

על הדרישה מן האדם למאמץ אינטלקטואלי בתורה כותב הספרא⁸²: "אם בחקתי תלכו יכול אילו המצוות, כשהוא אומר ואת מצוותי תשמרו ועשיתם אותם הרי מצוות אמורות, הא מה אני מקיים אם בחקתי תלכו, להיות עמלים בתורה. וכן הוא אומר אם לא תשמעו לי, יכול אילו המצוות, כשהוא אומר ולא תעשו את כל המצוות האלה, הרי מצוות אמורות, א"כ למה נאמר אם לא תשמעו לי, להיות עמלים בתורה". נמצא שהליכה בחוקות ה' זו עמילות בתורה. וכל ההבטחות והאפשרויות הנדרשות לחיים תקינים כגון פרנסה, שלום השכנת השכינה וכד' תלויים בעמילות בתורה וכמו שכתוב⁸³: "אם בחקותי תלכו... ונתתי גשמיכם בעתם... ונתתי שלום בארץ... ונתתי משכני בתוכם". וחלילה ההיפך, אם לא עמלים בתורה, הרי שהתוצאה היא, פגיעה בפרנסה, חורבן וסילוק שכינה וכמו שכתוב "ואם לא תשמעו לי... ולא תתן ארצכם את יבולה... ונתתי את עריכם חרבה, והשימותי את מקדשיכם". לא לחינם פותח הספרא את דרשת הפסוק "אם בחוקותי תלכו" במשפט הבא: "מלמד שהמקום מתאוה שיהיו ישראל עמלים בתורה".

ז. לימוד התלמוד אז והיום

הרבה סבורים שבעיית אהבת לימוד הגמרא התעוררה בדורנו זה ולא הייתה מעולם. המעיין במקורותינו יווכח שאהבת לימוד התורה ובעיקר אהבת לימוד הגמרא היתה אתגר ומשימה של כל הדורות. מקורות רבים לכך, אבל ננסה לעיין בדברי המדרש ובמשמעותם, כדי לעמוד על האתגר שבשולת הדורות. מובא במדרש תנחומא⁸⁴: "...לפי שלא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא על התורה שבע"פ שנאמר⁸⁵ כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל'. ואמרו הז"ל⁸⁶ לא כתב הקב"ה בתורה למען הדברים האלה ולא בעבור הדברים האלה ולא בגלל הדברים, אלא על פי הדברים וזו היא תושבע"פ שהיא קשה ללמוד ויש בה צער גדול. מדברי המדרש עולים שני דברים:

- א. כריתת הברית בין הקב"ה ועם ישראל היא באמצעות תושבע"פ.
- ב. תושבע"פ קשה ללמוד ויש בה צער גדול.

ומה היא תושבע"פ, הרי לכאורה תושבע"פ כוללת גם משנה ומדרש וכו' ולא דווקא גמרא, אלא כל מה שאיננו תורה שבכתב הרי הוא תושבע"פ. אי"כ מנין לנו שקושי הלימוד והצער הגדול ישנו בלימוד גמרא דווקא. על כך מובא בהמשך המדרש:

82. ספרא בחוקותי פרשה א'.

83. ויקרא כ"ו, א-ב.

84. פרשת נח סימן ג' פיסקא ג' (ורשא).

85. שמות ל"ד, כו.

86. עיין מסי' גיטין דף ט, ע"ב.

"לפי שאין לומד אותה אלא מי שאוהב הקב"ה בכל לבו ובכל נפשו ובכל מאודו שנא'⁸⁷ 'ואהבת את ה' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך'. ומנין אתה למד שאין אהבה זו אלא לשון תלמוד, ראה מה כתיב אחריו 'והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך' ואיזה זה, זה תלמוד שהוא על הלב. הוי אומר 'ושננתם לבניך' זה תלמוד שצריך שינון". מדברי המדרש עולים שני דברים נוספים: א. אהבת הלימוד קשורה בקשר הדוק עם אהבת ה'. ב. האהבה עליה מדברים היא אהבת התלמוד ולא דבר אחר. הרי לנו שהאתגר בלימוד הגמרא ואהבתה אינו אתגר דורנו בלבד.

כ"כ, צלילות הדעת להבנת סוגיית הגמרא, נדרשה בכל הדורות ובכל הזמנים ולא דווקא בזמנינו. עד כדי כך שכל מי שרוצה להעמיק בסוגיית התלמודית כדי להבינה על בוריה, פטור מן הסוכה. וכך מובא במס' סוכה⁸⁸. "תנו רבנן תשבנו⁸⁹ כעין תדורו. מכאן אמרו כל שבעת הימים עושה אדם סוכתו קבע וביתו עראי. כיצד... אוכל ושותה... ומשנן בסוכה". וביאר רש"י את דברי הברייתא: "ומשנן בסוכה - סוכה לימוד ומחיתו על צוריו לעמוד עליו דכיינו, שמעתא דאמוראי וסדרא של טעמי משנה וצרייתא, מה טעם זה חייב, זה פטור, זה אסור זה מותר".

לפי זה הרוצה להעמיק בסוגיית התלמודית חייב בסוכה. ועל זה שאלה הגמרא: "איני? והאמר רבא מקרא⁹⁰ ומתנא במטללתא, ותנווי בר ממטללתא". כלומר, לקרוא מקרא או ללמוד משנה חייבים בסוכה, מכיוון שלימוד זה אינו מעמיק ואינו מחייב צלילות דעת הנדרשת מן הלומד במקום רגוע ושקט, אבל "תנווי" כלומר, לימוד הגמרא המחייב יישוב הדעת, אינו מחייב סוכה, כיוון שלימוד זה דורש מאמץ מן הלומד, ובסוכה שהיא בתנאים לא טבעיים אי אפשר להתאמץ, ולכן הוא בבחינת מצטער שפטור מן הסוכה. וענתה על כך הגמרא: "לא קשיא, הא - במגרס, הא - בעיוני". וביאר רש"י: "הא למיגרס וכו' - כלומר, תרי גוויי שיוני הו, למיגרס גמרא בצורה לו כצר וכיינו שמעתא, לריך סוכה, וכיינו משנן. לעיוני - בר ממטללתא". כלומר, סוגיית שלמד אותה כבר ומבין אותה על בוריה ואינו זקוק אלא לחזרה עליה, זה מחייב סוכה, וזו כוונת הברייתא "ומשנן בסוכה". ואילו רבא מדבר על לימוד סוגיית חדשה המחייבת עיון ושעדיין לא עיין בה, בזה פטור מן הסוכה, כיוון שבסוכה לא יוכל לעיין ולרדת לעומקם של דברים.

וכך פסק הרמב"ם הלכה למעשה וז"ל⁹¹: "יכל שבעת הימים קורא בתוך הסוכה, וכשמבין ומדקדק במה שיקרא יבין חוץ לסוכה, כדי שתהיה דעתו מיושבת עליו"⁹². הרי שכדי להבין סוגיית על בוריה נדרשת מידה רבה של ריכוז וישוב הדעת מכל

87. דברים ו', ה.

88. דף כח, ע"ב.

89. ויקרא כ"ג, מ.ב. "בסוכות תשבו שבעת ימים כל האורח בישראל ישבו בסוכות".

90. וז"ל של רש"י: "מקרי ומתני - לקרות שבכתב ולשנות משניות הערוכות ושגורות בפה. במטללתא - בסוכה. ותנווי - התלמוד שהוא סברא, לטרוח ולשנן, וכן שמעתא דאמוראי שאינן באות אלא מכלל דקדוקים שהן למדין מתוך דברי משנה דמדמו מילתא למילתא. בר ממטללתא - אם ירצה, דמצטער הוא ומצטער פטור מן הסוכה, והאזיר יפה לו להרחיב דעתו. קא סלקא דעתיה "תנווי" היינו משנן".

91. הלכות סוכה ולולב פרק ו' הלכה ט'.

92. גם המתבר פסק כך בהלכות סוכה. או"ח סימן תרלי"ט סעיף ד'.

לומד, ולא דווקא מתלמידים בדורנו זה. עד כדי כך שכל הרוצה להעמיק ולהבין את הסוגייה על בוריה, יכול לעשות זאת מחוץ לסוכה, ולא חייבו אותו במקרה זה בישיבה בסוכה.

יש לציין שלא כל סוגייה תלמודית מחייבת מידה רבה של הבנה והעמקה, וגם בזמן הגמי לא התירו ללמוד מחוץ לסוכה אלא רק סוגיות הדורשות הבנה והעמקה, אבל סוגיות של שינון מה שנאמר כגון דבר זה אסור או מותר וכד', שאינן מחייבות העמקה אין ללומדם אלא בסוכה וכדברי הברייתא "ומשנן בסוכה". ואכן כך הביאה הגמי הוכחה לתירוץ "הא - במגרס הא - בעיוני", מהמעשה הבא⁹³:

"כי הא דרבא ורמי בר חמא, כי הוו קיימי מקמיה דרב חסדא מרהטי בגמרא בהדי הדדי והדר מעייני בסברא". וביאר שם רש"י פיסקה זו: "דצשמעתא איכא נמי ריכטא צלא טרחא, ואיכא עיון צטרחא". ולכן רבא ורמי בר חמא לאחר שעמדו ויצאו משיעורו של רב חסדא, היו "מרהטי בגמרא" [רש"י - "מכ ששמעו מפיו דבר פלוני אסור דבר פלוני מותר"] ו"מעייני בסברא" [רש"י - "מכ טעמו של דבר ואם יש להשיב כלום"].

כלומר, היו חוזרים בשינון על מה ששמעו בשיעורו של רב חסדא ובעיקר פסקי הלכות כגון אסור או מותר. ואח"כ היו מעיינים להבין טעמים של דברים ולהקשות עליהם לפי הצורך. ולכן החלק שהוא בבחינת "מרהטי בגמרא" חייב בסוכה, והחלק שהוא בבחינת "מעייני בסברא" פטור מן הסוכה. נמצא שהדרישה מן האדם למאמץ אינטלקטואלי הייתה מאז ומעולם ואף מעוגנת בפסק הלכה בדיני ישיבה בסוכה.

יש הסבורים שהמשימה ביצירה של "תורה שבעל-פה" הסתיימה בדורות הקדמונים, ואין לנו בדורנו זה אלא לשון את תורתם של הדורות הקודמים. לענין, תפיסה זה שגויה אף היא. היצירה של תושבע"פ לא הסתיימה מעולם, והיא מתפתחת ומתרחבת בכל דור ודור. נכון שהעקרונות כולן נמסרו מפי הגבורה למשה בסיני, אבל דרכי הלימוד שלהם נמסרו לישראל שבכל דור ודור. וזה אף רמזו בדברי המדרש⁹⁴: "ואפילו מה שתלמיד ותיק עתיד לומר לפני רבו, כלן נאמרו למשה בסיני. שנאמר⁹⁵ 'יש דבר שיאמר ראה זה חדש'⁹⁶ הוא, חבירו משיב עליו 'כבר היה לעולמים'". כלומר, מצד אחד הכל נרמז למשה בסיני, מצד שני. תלמיד ותיק עתיד לומר, "כלומר להוסיף משלו ולחדש מדעתו. וכן פירש רש"י לפסוק בקהלת א', ט, ע"ש.

סימוכין לכך מצאתי בדבריו המפורשים של "אור החיים" הקי לפרשת תזריע⁹⁷

93. סוכה דף כט, ע"א.

94. ויקרא רבה פרשה כ"ב ד"ה (א) איש איש (וילנא).

95. קהלת א', י. הפסוק בשלמותו "יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא כבר היה לעולמים אשר היה מלפנינו".

96. יתכן שעל סמך המילה "חדש" בפסוק, יש אחרונים שציטטו את לשון המדרש בסגנון "ואפילו מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש", למרות שבמדרש כתוב כפי שציטטנו "עתיד לומר". בתלמוד ירושלמי חגיגה פ"א, הי"ח כתוב: "תלמיד ותיק עתיד להורות".

97. ויקרא פרק י"ג, לו בפסקה המתחילה: "ונראה כי טהור וטהרו" בסופה.

וז"ל: "וראיתי ליישב מאמרי רז"ל שאמרו שלא היה דבר שלא נמסר למשה בסיני, ואפילו מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש, ואמרו במקום אחר⁹⁸ כי ר' עקיבא היה דורש מה שלא ידע משה... ונראה כי ישוב המאמרים הוא, כי הן אמת שכל דבר תורה נאמר למשה, ואין חכם יכול לדעת יותר ממה שידע משה... אבל ההפרש הוא, כי משה נתן לו ה' תורה שבכתב ותורה שבעל פה, והנה האדון ב"ה בחכמתו יתברך רשם בתורה שבכתב כל תורה שבעל פה שאמר למשה. אבל לא הודיע למשה כל מה שנתן לו בעל-פה היכן הוא רמוז בתורה שבכתב, וזו היא עבודת בני ישראל עמלי תורה ללבוש ההלכות שנאמרו למשה בסיני והסודות והדרשות כולן יתנו להם מקום בתורה שבכתב... ולזה אמרו ז"ל שדרש ר' עקיבא דרשות שלא ידעם משה, אין הכוונה שלא ידע משה עיקרן של דברים, הלא ממנו הכל אפילו מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש, אלא שלא ידע סמיכתם ודיוקם היכן רמוזים בתורה".

נמצא שהקב"ה הניח לכל דור ודור מקום בתורה להתגדר בו ולהוסיף חידושים משלו. מי בדרשה ובסימוכין לכתוב בתורה, ומי בסברא, בהלכה, באגדה ובסודות התורה. גם בדורנו לימוד הגמרא חייב להיות מלווה בתחושה שהתלמיד מסוגל לחדש, יכול לחדש ונדרש ממנו לחדש, שהרי כל הבנה נכונה בסוגיה חידוש היא, וכל נתינת טעם להבנת הדברים תורה היא. וכמובא במס' סופרים⁹⁹: "אמר ר' ינאי, תורה שנתן הקב"ה למשה ניתנה לו בארבעים ותשעה פנים טמא ובארבעים ותשעה פנים טהור שנאמר¹⁰⁰ "ודגלו" ובגימטריא ארבעים ותשעה הוא... ר' אבהו בשם ר' יוחנן אמר, תלמיד ותיק היה לו לר' עקיבא והיה יודע לדרוש את התורה בארבעים ותשעה פנים טמא ובארבעים ותשעה פנים טהור שלא מאותו הטעם".

יכולני להעיד בעדות אישית שמרבית התלמידים מסוגלים לתת נימוק, טעם, סברה והארה חדשה, או הערה בכל סוגיה שהיא, אם תהיה תשומת לב נכונה לכך מצד המורה המלמד. אם נאזין בסבלנות לדברי כל אחד מן התלמידים, נבין את דבריו כראוי, אם נמשמש בהם שוב ושוב נמצא בהם טעם¹⁰¹. וזה מה שנקרא בפי חז"ל לימוד בגמרא. וכך כתב הרמב"ם במפורש בהתייחסו ללימוד גמרא מה הוא. וז"ל בהלכות תלמוד תורה פרק א' הלכה י"א: "...שיבין וישכיל אחרית דבר מראשיתו, ויוציא דבר מדבר, וידמה דבר לדבר, ויבין במידות שהתורה נדרשת בהן עד שידע היאך הוא עיקר המידות, והיאך יוציא האסור והמותר וכיוצא בהן מדברים שלמד מפי השמועה - וענין זה הוא הנקרא גמרא".

98. במדרש במדבר רבה פרשה י"ט וז"ל המדרש: "כתיב (ישעיהו מ"ב, טו) יאלה הדברים עשיתם ולא עזבתם, אעשה אין כתיב כאן אלא עשיתם, שכבר עשיתי לרבי עקיבא וחבריו. דברים שלא נגלו למשה נגלו לר"ע וחבריו".

99. פרק ט"ז הלכה ה'.

100. שיר השירים פרק ב', ד.

101. על בסיס דברי הגמרא במסכת עירובין דף נד, ע"א: "אמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן, מאי דכתיב (משלי כ"ז, יח) יצר תאנה יאכל פריה. למה נמשלו דברי תורה כתאנה, מה תאנה זו כל זמן שאדם ממשמש בה מוצא בה תאנים אף דברי תורה כל זמן שאדם הוגה בהן, מוצא בהן טעם".